
**A DOKTORI ISKOLÁKBAN MEGVÉDETT NÉVTANI TÉMÁJÚ
DISSZERTÁCIÓK 2008-BAN**

**BAUKO JÁNOS: RAGADVÁNYNÉV-VIZSGÁLATOK KÉTNyelvű
KÖRNYEZETBEN
(NÉGY SZLOVÁKIAI MAGYAR TELEPÜLÉS
RAGADVÁNYNÉVRENDSZERE)**

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar nyelvtudomány

Budapest, 2007. 240 lap

Témavezető: Hajdú Mihály

Opponensek: Raátz Judit, Vörös Ottó

Védés: 2008. április 8.

Megjelenés:

Bauko János: Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben.
Konstantin Filozófus Egyetem – Magyar Nyelvtudományi Társaság.
Nyitra–Budapest. 2009. 226 lap

1. A kutatás célja. – A magyar névtudományban a személynevek különböző típusainak kutatása gazdag múltra tekint vissza. A ragadványnevekkel foglalkozó szakirodalom bőséges, de Szlovákia magyarlakta területein kevésbé vizsgálták a kutatók ezt a névtípust; néhány rövidebb tanulmány látott csak napvilágot. Ezért fontosnak tartottam újabb települések ragadványnévrendszerének bemutatását, névadási és névhasználati hagyományainak, változásainak megörökítését.

Kutatásom célja elsődlegesen a szlovákiai magyarok ragadványnév-használatának tüzetesebb vizsgálata. Négy szlovákiai magyar településen (Búcs, Dunamocs, Hetény, Izsa) gyűjtöttem a névanyagot. A ragadványnevek állományára, nyelvi milyenségére hatással van a magyar–szlovák kétnyelvű környezet, ezért munkámban a névanyagban fellelhető kontaktusjelenségeket is vizsgálom. Elsősorban a felnőttek névhasználatával foglalkozom, de a diákok névadási szokásait is érintem. Mind a diakrón, mind a szinkrón névanyagot elemzem. Vizsgálom az írott forrásokban található írásbeli ragadványneveket, az élőnyelvben használatos ragadványnevek névadási indítékait, valamint a névanyagban fellelhető szociolingvisztikai, dialektológiai, etimológiai, névélettani, szófajtani, morfológiai, stilisztikai sajátosságokat is. Összevetem a felnőttek és a diákok névanyagát, s rámutatok a két korosztály ragadványnevei közötti különbségekre, az eltérő névadási és névhasználati sajátosságokra. Összehasonlítom az egyes falvak névadási, névhasználati szokásait; a névanyagban megtalálható egyezéseket és eltéréseket statisztikailag is szemléltetem. A mellékletben szerepel a kutatópontok földrajzi elhelyezkedését mutató

térkép, az egyes falvak (mai) család- és keresztnéveinek gyakorisági listája és a ragadványnevek mutatója.

2. Általános tudnivalók. – Az értekezés e részében elméleti kérdésekkel foglalkozom: a ragadványnév kialakulásával, fogalmával, a személynevek történetében és rendszerében elfoglalt helyével. A magyar ragadványnév-kutatások vázlatos történetét alapvetően időrendi sorrendben tekintem át. A felnőttek ragadványnévanyagát elemző tanulmányokon túl a diákragadványnevekkel foglalkozó írásokkal is foglalkozom. A Szlovákiában történő magyar, illetve magyar vonatkozású ragadványnév-kutatásokat önálló fejezetben foglalom össze.

A szlovákiai magyarok körében a *ragadványnév* terminus kevésbé használatos és ismeretes. A kutatásaim során többször megtörtént, hogy az adatközlők nem ismerték, először hallották a szót. *Ragadványnév* helyett a diákok körében gyakoribb a *becenév* műszó használata, a felnőtteknél pedig településektől függően a *csúfnév*, *gúnynév*, *melléknév*, *becenév*, *tapadéknév*, *megkülönböztető név* kifejezés. A ragadványneveket a kutatópontjaimon *csúfnevek*-nek hívják.

3. A kutatópontok. – A kutatópontok kiválasztásakor figyelembe vettem, hogy a vizsgált településeken a magyar nemzetiségű lakosok alkossák a helyi összlakosság nagyobb részét, hasonló lélekszámmal rendelkezzenek, egy tájegységbe tartozzanak, egymáshoz közel álljanak és legyen iskolájuk.

A kiválasztott kutatópontok a Komáromi járásban találhatók. A magyar nemzetiségű lakosok száma mind a négy szomszédos szlovákiai magyar településen meghaladja a helyi összlakosság 70%-át (Búcs 93,6%, Dunamocs 92%, Hetény 87,1%, Izsa 72,8%).

A tájegységnek nem volt a múltban külön megnevezése. A komáromiak *Vágon túl*-nak nevezik ezt a területet, mivel az említett falvak a Vág folyón túl, keletre fekszenek a város-tól. A tájegység megjelölésére újabban a *Vág és Garam köze* megnevezés is használatos.

4. A gyűjtés módszere és forrásai. – Munkámban mind az írásbeli, mind a szóbeli ragadványneveket igyekeztem összegyűjteni. A történeti ragadványnevek feltáráshoz diakrón vizsgálat szükséges, ezért a hivatalos iratokban kutattam az írásbeli megkülönböztető neveket. Minden olyan fellelhető vonatkozó írott forrást (anyakönyvek, telekkönyvek, jegyzőkönyvek, falumonográfiák, kéziratok, szépirodalom stb.) igyekeztem áttekinteni, melyben személynevek szerepeltek.

Az élőnyelvben használatos ragadványneveket generációtól függően eltérő módszerrel gyűjtöttem. A felnőttek körében aktív kérdező módszert alkalmaztam, közvetlen válaszoltak kérdéseimre az adatközlők. Falvanként minden korosztályból arányosan választottam adatközlőket (10 fiatal – 10 középkorú – 10 idős), tehát a kutatást 120 személy segítette. A felnőttek ragadványnevein kívül a diákok ragadványneveit is összegyűjtöttem. A kutatást a kutatópontjaimon található kilenc évfolyamos, magyar tannyelvű általános iskolákban végeztem el. A diákragadványnevek gyűjtése kérdőíves módszerrel történt. Iskolánként 100 diák töltötte ki a kérdőíveket, tehát a vizsgálatban 400 adatközlő vett részt.

5. Eredmények. – A ragadványnevek az írott forrásokban is előfordulnak. Azért volt szükség a rögzítésükre, hogy a név egyértelműen betölthesse identifikáló funkcióját. Az általam vizsgált 18–20. századi dokumentumokban megkülönböztető névként szerepel

a ragadványnév teljes alakja, kezdőbetűje, az anya vagy a feleség lánykori családneve, az apa kereszt- vagy beceneve, a lakóhely, a foglalkozás és az életkor megjelölése.

Összességében 2167 élőnyelvi ragadványnevet gyűjtöttem össze (a felnőttek körében 1299-et és a diákoknál 868-at). Mivel egyes ragadványnevek ismétlődnek, a névféleségek száma 1826.

A felnőttek körében a névadási indíték szerinti ragadványnévtípusok között a külső tulajdonságra utaló ragadványnevek (25,17%) alkotják a legnépesebb csoportot. Ezen belül a legtöbb név keletkezését az egyén testalkata, termete motiválja. A második helyen az ismeretlen és bizonytalan indítékú ragadványnevek állnak (21,17%). Ezt követik a belső tulajdonságra vonatkozó ragadványnevek (14,09%). A negyedik helyet a foglalkozásra, mesterségre, tisztségre utaló nevek foglalják el (9,85%), nagyobb részük közvetlenül nevezi meg a foglalkozást. Nem sokkal maradnak el mögöttük a névviselő család-, kereszt-, illetve becenevére utaló ragadványnevek (9,31%). A hatodik pozíciót az eseményre utaló nevek foglalják el (6%). Ezek után gyakorisági sorrendben a családtagok, ismerősök nevére vonatkozó ragadványnevek (5,31%) következnek. Kutatópontjaimon ritkábban szolgál a névadás alapjául a szavajárás (3,08%), egyéb életkörülmény (3%), az egykori vagy jelenlegi lakóhely (2,31%) és az életkor (0,69%).

Az attitűdvizsgálat azt mutatja, hogy a névviselők többsége elfogadja ragadványnevet (87,14%). A ragadványnevek nagyobb része említőnévként funkcionál (66,97%), de szólítónévként való használatuk (33,03%) sem ritka. Az élőnyelvben a személynévtípusok közül elsősorban a ragadványnévvel azonosítják a személyeket, illetve családokat. A ragadványnevek fontos szerepet töltenek be a közösségekben, a falvak személynév-állományának szerves részét képezik.

A dialektológiai szempontú vizsgálat alapján elmondható, hogy a ragadványnevekben elsősorban a nyelvjárással egyező hangtani jelenségek jelennek meg. Az alaki tájszavak a kutatópontjaimon gyakrabban töltenek be ragadványnévi funkciót, mint a jelentésbeliek vagy a valódi tájszavak. Ragadványneveket a nyelvjárásban használatos frazeologizmusok is tartalmaznak.

A ragadványnevek túlnyomó része nem öröklődik, ezért a névanyag az idő függvényében dinamikusan változik. Az 1299 ragadványnév közül 299 öröklődik; ez a névanyag 23%-át érinti. A részleges családi ragadványnevek (228) számban megelőzik az egész családra kiterjedő családi ragadványneveket (71). Az öröklődő ragadványnevekből 264 férfiágon és 35 női ágon öröklődik. Legjellemzőbb az apa ragadványnevének öröklődése. A férfiak gyakrabban kapnak ragadványnevet, mint a nők: a ragadványnevek 86%-a férfiakhoz, 14%-a pedig nőkhez kapcsolódik.

Az élőnyelvben 12-féle névszerkezet fordul elő. A ragadványnevek legnagyobb részét az önmagukban használt nevek alkotják (62,43%). Ezek önállóan identifikálják a személyt. A kételemű névkapcsolatban használt ragadványnevek (33,56%) típusán belül a leggyakoribb szerkezet típus az R+B, amikor a ragadványnév megelőzi a becenevet, s lényegében a családnevet helyettesíti. A három tagból álló névkombinációban ragadványnevek ritkábban fordulnak elő (4%).

A ragadványnevek nagy része főnévből (55,04%), ezen belül elsősorban köznévből (35,26%) keletkezett. A legtipikusabb névalkotási mód a tőszó, elemi köznévi tulajdonnevesülése és ragadványnévként való használata (30,87%).

A ragadványnévanyagban a hangulatkeltés nyelvi kifejezőeszközeként elsősorban a névmetaforák szolgálnak, melyek a külső vagy belső tulajdonságra utaló ragadványnevek

csoportjában találhatók legnagyobb arányban. Expresszív szerepet töltenek be továbbá a metonimikus, onomatopetikus stb. ragadványnevek.

A szlovákiai magyarok ragadványnév-használatára hatással van a magyar–szlovák kétnyelvű környezet, a nyelvi kölcsönhatás eredményeként a névanyagban a kontaktusjelenségek is megjelennek. A kutatópontjaimon a magyar nemzetiségű lakosok alkotják a falvak népességének többségét, ami a gyűjtött névanyagban is kimutatható: a magyar eredetű nevek mellett csak elenyésző mértékben találhatók szlovák (és egyéb etimonú) ragadványnevek. Az egyes nyelvekből származó nevek aránya a közösség nyelvi hovatartozására is utal. A szlovákiai magyarok ragadványnév-használata anyanyelvdominánsnak (magyardominánsnak) tekinthető.

A ragadványnevet viselők nagy része az idősebb korosztályhoz tartozik. A fiatalabban már nem ismerik teljességgel e névanyagot, és egyre kevesebben lesznek közülük ragadványnevek tulajdonosai. Az egykor homogén falu manapság egyre heterogénebbé válik. Az exogámia, lakosságcsere, urbanizáció nem kedvez a ragadványnevek létrejöttének. A társadalmi hatások közül főképpen a Csehszlovák Köztársaság megalakulása utáni időszak és a kitelepítések korszaka (1946–1947) befolyásolta a falvak személynév-rendszerének megváltozását. A kitelepített családokhoz szorosan fűződő ragadványnevek kiszorultak a mindennapi használatból. Ezek a nevek már csak az idősebb generáció emlékezetében élnek. A gazdag ragadványnév-állomány a homogén közösség összetartó erejét, névadási szokásait érzékeltette. A lakosságcsere következtében újonnan betelepült családok ritkán kaptak ragadványnevet a falu közösségétől.

Az életkor szerinti főbb eltérések a felnőttek és a diákok ragadványnév-használatával kapcsolatban mutatkoznak. A felnőttek ragadványnévadása elsődlegesen értelmi jellegű alapul: a sok azonos nevű személy pontosabb azonosítása érdekében jöttek létre a „csúfnevek”. A diákoknál főképpen az érzelmi jelleg okozza a ragadványnevek keletkezését. A névadás indítékai hasonlóak, de megoszlási arányuk eltérő. A felnőtteknél az összegyűjtött névanyag legnagyobb hányadát a külső tulajdonságra utalók és az ismeretlen eredetűek teszik ki. A diákoknál ezzel ellentétben a névadás indítéka többnyire ismert. A névadás legfrekvenciáltabb motivációja a névviselő család-, kereszt-, illetve becenevével kapcsolatos, ezek játékos átalakításával keletkezett a diákragadványnevek nagy része (a személynévi eredetűek közül leggyakoribbak a családnevek becézett formái). Mind a felnőtteknél, mind a diákoknál hasonló megoszlási arányban szolgál a névadás alapjául a külső és belső tulajdonság, valamilyen esemény és a családtagok, ismerősök neve. A diákoknál nem jelenik meg névadási motívumként a foglalkozás, s csak elenyésző mértékben a szavajárás, egyéb életkörülmény, lakóhely, életkor. A felnőttek körében gyakrabban szerepelnek a tulajdon- és köznevek elferdített alakváltozatai, míg a diákoknál a lexikális köznevek. A különböző, változatos szerkezetű névkombinációk a felnőttek ragadványnév-használatára jellemzőek; a diákragadványnevek önmagukban, egyéb névelem (család-, kereszt-, becenev) nélkül identifikálódnak. A felnőttek ragadványnevei általában hosszabb életűek, invariánsak (csak ritkán változnak), az egyén gyakorta egész életén át viseli a faluközösség által ráragasztott nevet, sőt ez a név öröklődhet is. A ragadványnevek használati köre tágabb, szélesebb körben ismertek és használatosak, elsősorban említőnévként funkcionálnak. A diákragadványnevek rövidebb ideig élnek, változékonyak, szűkebb közösségben (iskola, osztály) ismertek és használatosak, ritkán öröklődnek, szólítónévként funkcionálnak. Általában egy ragadványnév identifikálja a felnőttet, ritkán több; az iskolában átlagosan 2–3 ragadványnevet

is adnak a diákok osztálytársaiknak. A felnőttekre az egynevűség, a diákokra a többnevűség jellemző. A diákok ragadványnév-használata a felnőttekhez hasonlóan magyar-domináns, a névanyag zöme magyar eredetű.

**N. FODOR JÁNOS: ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG
SZEMÉLYNEVEINEK KOMPLEX NYELVI ELEMZÉSE (1401–1526)**

1. Értekezés, 226 lap; 2. Északkelet-Magyarország személynévszótára (1401–1526), 219 lap; 3. Adattár. Északkelet-Magyarország személynéveinek okleveles forrásai (1401–1526), 295 lap + mellékletek Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar nyelvtudomány Budapest, 2008.

Témavezető: Hajdú Mihály

Opponensek: Hoffmann István, Ördög Ferenc

Védés: 2008. november 21.

Megjelenés: N. Fodor János: Személynevek rendszere a kései ómagyar korban Budapest, 2009; N. Fodor János: A Felső-Tisza-vidék késő középkori személynéveinek szótára (1401–1526). Budapest, 2009. Megjelenés előtt.

1. A szakirodalom egybehangzó véleménye szerint a személynévtörténet legkevésbé feltárt korszakának a 15. század tekinthető, pedig ez az időszak a kételemű névrendszer megmerevedése, állandósulása, ezzel együtt a családnevek kialakulása szempontjából mindenképpen több figyelmet érdemel. Az, hogy ennek ellenére „még föltárások is alig történtek”, „a teljes magyar nyelvterület XV. századi névanyagának földolgozására pedig mindeddig még kísérlet sem történt” (HAJDÚ 2003: 333), nagyrészt azzal magyarázható, hogy rendkívül nehéz megfelelő mennyiségű és minőségű adatot összegyűjteni egzakt következtetések levonásához. Nem rendelkezünk ugyanis nagyobb területet érintő, a személynéveket is tartalmazó összeírással, adójegyzékkel ebből a korból, így az adatokat egyenként kell összeszednünk az oklevelekből.

2. Általános célkitűzések. – Dolgozatomban kettős célt tűztem magam elé: 1. egyrészt egy adott területre vonatkozó, minél nagyobb számú adatmennyiséget tartalmazó kései ómagyar személynévi adatbázis összeállítását; 2. másrészt az adatok minél átfogóbb, több szempontú elemzését, mindvégig szem előtt tartva BENKŐ LORÁND útbaigazító kijelentését: „a nyelvtudományt, különösképpen a személynévkutatást nem lehet pusztán nyelvi tényekre támaszkodva, a környezetből kiszakítva vizsgálni [...] a személynévek és a névadás mögött meg kell keresni az alapot, amire az egész épül: a gazdasági, a társadalmi fejlődést s ezzel kapcsolatban az életformák és a gondolkodás alakulását” (BENKŐ 1949: 124).

3. Az adatbázis jellemzői. – Az anyaggyűjtéshez kizárólag 1401–1526 közötti eredeti vagy másolatban fennmaradt okleveleket használtam fel a Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményéből, így nem vettem alapul az okmánytárakat, oklevéltárakat és más forrásközlő munkákat. A munka elvégezhetősége érdekében az adatgyűjtésemet a történeti Magyarország északkeleti megyéire korlátoztam. A legalaposabb és legrészletesebb gyűjtést Szabolcs megye esetében végeztem, de szép számmal található az adatbázisban Ugocsa, Szatmár és más szomszédos megyére vonatkozó anyag is. Az anyaggyűjtés során a nevek lokalizálását, területhez (településhez, vármegyéhez) való kötését is fontosnak tartottam, mivel így a feldolgozás során lehetőség szerint „névjárási” és nyelvjárástörténeti megállapításokat is nagyobb bizonyossággal tehetünk.

A dolgozat 2. kötetében, amely az „Északkelet-Magyarország személynévszótára (1401–1526)” címet viseli, szócikkekbe rendezve találjuk a névadatokat. A korábbi gyakorlattól eltérően (l. FEHÉRTÓI 1969, CsnSz.) nemcsak a magyar alakú nevek, hanem a latin formák (*dictus*-os, *filius*-os és *de* prepozíciós nevek, latin fordítások stb.) is megjelennek, hasonlóan az egyelemű nevekhez. A szócikkekben a történeti adatok mellett etimológiai magyarázatot is találunk. Új megoldás a települések feltüntetése és (részben) a személyek beazonosítása is.

A szócikkek szerkezete a következő: a címszót követik a történeti adatok, lokalizációval és pontos hivatkozással, elkülönítve az egy személyhez tartozó adatokat, és megjelölve a néviselő társadalmi helyzetét is (jobbágy, nemes, zsellér stb.), majd ezt követi a név magyarázata (vö. N. FODOR 2009: 244–54). Az adattár 10 104 névadatot tartalmaz; ebből magyar vagy idegen eredetű megkülönböztető elem 7246, egyelemű név 263, *filius*-os 169, apanév genitívuszos alakja 168, *de* prepozíciós 1020, latin fordítás 661 és bizonytalan olvasatú, kérdéses név 110. A szótár összesen 1966 (utaló címszókkal együtt 1991) szócikket, azaz ennyiféle különböző családnevet tartalmaz. Ebből 224 név ismeretlen motivációjú, 126 esetében pedig idegen eredet valószínűsíthető, így összesen 1616 különböző magyar név képezi a vizsgálat alapját. Ez egyben azt is jelenti, hogy a szótárban a kései ómagyar korból 1616 magyar közszói vagy tulajdonnévi szórvány található, több esetben a szakirodalomban (pl. TESz.) ismert első előforduláshoz képest korábbi említést adva meg.

4. Névrendszertani vizsgálatok. – A névrendszertani vizsgálatok legfőbb eredménye egy új motivációs rendszerezési modell megalkotása, amely a ragadványnevek és az Árpád-kori közszói eredetű nevek elemzésére is felhasználható.

A családnevek rendszerével foglalkozó korábbi elemzési kísérletek tudománytörténeti áttekintése után a családnévelőzmények, a megkülönböztető nevek kialakulásának,

felépítésének és változásának a rendszerszerű jellemzőit tártam fel. Mindehhez a helynevek tipizálására HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott többszintes modell szolgált kiindulópontul. A három alkalmazott vizsgálati típus a következő: funkcionális-szemantikai, lexikális-morfológiai és keletkezéstörténeti (vö. HOFFMANN 1993: 30–1).

4.1. Funkcionális-szemantikai elemzés. – Ez az elemzési modell leginkább a hagyományos tipológiák motivációs alapú rendszerezésével rokonítható. A névadás alapja leggyakrabban az elnevezett személy valamely sajátosságához, jellemző attribútumához kapcsolódik, a névrész ilyen esetben sajátosságjelölő funkciót lát el (vö. HOFFMANN 1999: 209; N. FODOR 2008: 295). A névadást legfőképpen a nyelven kívüli tényezők (a valóság elemei) határozzák meg. Ez alapján legcélszerűbb a sajátosságjelölő kategóriákat kognitív megközelítéssel az elnevezettnek a valóság egy-egy szegmensével, alapösszetevőjével való kapcsolata, ehhez való viszonya alapján elkülöníteni. Ezek a kapcsolódási alapok, relációk a következők lehetnek: 1. maga az elnevezett egyén; 2. ember, embercsoport; 3. társadalom; 4. hely; illetve 5. konkrét és elvont dolgok, események. Az így kialakított 5 fő csoportot a szakirodalmi hagyomány motivációs alapú rendszerezéséből ismert további alkategóriákra tagolhatjuk. (A modell részletes magyarázatára l. N. FODOR 2008: 293–304).

Az összegyűjtött névanyag rendszerezésére e modell kereteit alkalmaztam.

4.2. Lexikális-morfológiai elemzés. – A lexikális-morfológiai elemzés alapkategóriája a névelem, amely alatt a névrészekbe foglalt lexémákat (szavak) és a névalkotásban szerepet játszó toldalékmorfémákat értjük. A vizsgálat során a névadás indítékát figyelmen kívül hagyva, a családnév felépítésében részt vevő lexémák és toldalékmorfémák osztályozását végezzük el. Megállapítható, hogy a családnevek felépítésében eszerint elsősorban tulajdonnevek, köznevek és melléknevek vesznek részt, egyéb szófajokkal csak szórványosan találkozhatunk. A disszertációban megkíséreltem bemutatni a névalkotásban részt vevő tömorfémák szófaji és egyéb grammatikai jellemzőit, valamint a toldalékmorfémák nyelvi-rendszertani sajátosságait (bővebben l. N. FODOR 2007: 113–29).

4.3. Keletkezéstörténeti elemzés. – Mivel a családnevek a helynevekhez hasonlóan a nyelvi rendszer szerves részét alkotják, alakulásukban, változásukban ugyanazok a törvényszerűségek hatnak, amelyek a közszavakra is jellemzőek. A történeti szemléletű tipológia alapjául tehát a közszavak esetében kidolgozott szóalkotási formákat kell vennünk. A szóalkotás történhet egyrészt a meglévő nyelvi elemek jelentésének ártértékelődésével, azaz 1. jelentéstani szóalkotással, másrészt szóképzéssel, azaz 2. morfológiai szóalkotással, valamint 3. szintaktikai szerkesztési szabályok segítségével.

A legfontosabb eredmény e téren a családnevek szerkezeti változással történő alakulásmódjának kiemelése, illetőleg az egy- és kétrészes nevek elkülönítési szabályainak bemutatása volt.

5. Északkelet-Magyarország kései ómagyar kori hangtani arculata. – A disszertáció második kiemelt témája a kései ómagyar kori személynevek nyelvjárás-történeti elemzése. Több hangtani jelenség változása is nyomon követhető a családnevek segítségével, ilyen például a labiális-illabiális viszony, a zárt *i*-zés, a nyitódó diftongusok realizációja és a palatális *ly* kialakulása. Megállapítottam, hogy a vizsgált területen szórványos *ö*-zés mellett főként az illabialitás volt jellemző, amely sajátosság napjainkig megmaradt. Névadatok segítségével kimutattam a zárt *i*-zés 15. századi jelenlétét, és sikerült megerősíteni azt a korábbi szakirodalmi véleményt, hogy az északkeleti *e*₂ nyitódó kettőshangzó

(*ie*) előzménye az *i*-zés volt. Emellett újabb adatok kerültek elő a diftongus korai előfordulására a vizsgált területen. A nyelvjárás-történeti eredmények alapján megkíséreltem az északkeleti nyelvjárási régió egyes korszakait elkülöníteni.

6. Északkelet-Magyarország keresztnévei a kései ómagyar korban. – Az általam vizsgált időszak a keresztnévhasználat szempontjából rendkívül hiányos adatolású. Kévszám az olyan feldolgozás, amely egy adott terület keresztnévadási szokásait tárja fel. A női nevek terén pedig kimondhatjuk, hogy semmilyen ismerettel nem rendelkezünk a kései ómagyar kor 125 évéről. Anyagunk ezen az állapoton próbál javítani 8177 férfi és 83 női név elemzésével. Az eredmények 5 negyed évszázados korszakra bontva jelennek meg, így a tendenciák megfigyelésére is lehetőségünk nyílik.

7. Korai családneveink történeti tanulságai. – 1. A családnevek egyik gyakori típusának, a helynévi eredetűeknek a segítségével bizonyos korszakokban viszonylag pontosan meg lehet állapítani, hogy az adott területre jellemző jobbágyimmigráció milyen irányból érkezett és mely területeket érintett. Disszertációmban a területünket érintő jobbágyvándorlás irányát próbáltam meghatározni a családnevek alapján. Az eredmény tükrében nyugat–kelet és délnyugat–északkelet irányú migrációra találtam bizonytalan utalásokat. 2. A nevek etimológiai vizsgálatával több-kevesebb biztonsággal megállapítható, hogy az adott név milyen etnikumú lakosság névadását tükrözi. Disszertációmban a rendelkezésemre álló anyag segítségével Északkelet-Magyarország középkori etnikai viszonyainak feltérképezéséhez és a korabeli nyelvhatár egy részének megrajzolásához kívántam némi adalékkal szolgálni. A nagymihályi uradalom falvainak személynevei alapján megállapítottam, hogy jóval nagyobb volt a szláv nevek aránya a magyarhoz képest; ez a terület tehát már a 15. század közepén is a nyelvhatáron kívül helyezkedett el. 3. A családnevek egyik nagy csoportja, a foglalkozásnevek, joggal keltette fel a történetkutatók figyelmét, mivel a családnevek kialakulásának idejére, a 14–15. századra nézve képet adnak a város, mezőváros, falu gazdasági tevékenységéről és e tevékenység differenciálódásáról. A 15. századra nézve a kézműipar kibontakozásának feltárásához bizonyos korlátokkal felhasználhatjuk a családneveket, mert a névviselők ez időben feltehetőleg még valóban e mesterséget folytatták, az öröklődéssel is csupán egy-két generáció távolába kerülünk a valóságtól. 4. A történeti demográfia módszereinek felhasználásával az összeírásokban szereplő családfők számából következtetni lehet az adott település lakosságára. Az összeírások általában csupán a teljes jobbágyokat írták össze, a település más jogállású lakóiról nem mindig értesülünk, ezért az így kapott adatok óvatosságra intenek. Anyagunkban azonban találunk olyan forrásokat is, amelyek a zsellérek nevét is megőrizték, így számításunk pontosabbá válik.

8. Disszertációm az eddigi eredményekre építve, de új megközelítésben vizsgálja a magyar családneveket, figyelembe véve az újabb nyelvészeti irányzatok (pl. a kognitív nyelvészet) eredményeit is. Munkámban a természetes módon keletkező családnevek kialakulásának különböző aspektusait ismertettem a legújabb kutatási eredmények tükrében. Emellett kidolgoztam egy olyan rendszerezési modellt, amely a családnevek, illetve a hasonló módon keletkező korábbi és mai ragadványnevek, valamint az Árpád-kori magyar közszói eredetű nevek nyelvi leírására, e személynévcsoportok keletkezési típusainak bemutatására egyaránt alkalmas lehet.

E munka egyfajta kísérlet kívánt lenni a kései ómagyar személynévi szórványok megszólaltatására, arra, hogy a nevek milyen vizsgálati lehetőségeket rejtenek magukban, mit árulnak el a kor nyelvi és tágabb (társadalmi, művelődéstörténeti stb.) vonatkozásairól.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1949. A történeti személynévvizsgálat kérdései. *Magyar Nyelv* 45: 116–24, 244–56.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1969. *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. NytudÉrt. 68. Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2007. A természetes családnevek lexikális-morfológiai vizsgálata. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest. 113–29.
- N. FODOR JÁNOS 2008. A magyar családnevek új szempontú rendszerezési lehetőségéről. *Magyar Nyelv* 104: 286–306.
- N. FODOR JÁNOS 2009. Északkelet-magyarországi személynévek a kései ómagyar korból. *Magyar Nyelv* 105: 244–54.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–16.

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ
UNGARDEUTSCHE PERSONENNAMEN IM
PLATTENSEEOBERLAND. EINE ANTHROPONOMASTISCHE
LANGZEITSTUDIE IN DEUTSCHBARNAG UND WERSTUHL
[Német személynévek a Balaton-felvidéken. Történeti személynév kutatás
a barnagi és vöröstói németek körében]
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Germanisztika
Budapest, 2007. 252 lap
Témavezető: Manherz Károly
Opponensek: Albrecht Greule, Wild Katalin
Védés: 2008. április 23.

1. A tulajdonnevek nemcsak a közösségen belüli élet nélkülözhetetlen részei, hanem bizonyos értékítéleteket hordozó és egyben az identitást, illetve annak változásait jelző jelenségek is. Mindez főképp érvényes azokra a közösségekre, amelyek (etnikai, nyelvi, vallási stb.) kisebbségben élnek. A kisebbségi helyzet pedig minden esetben a nyelvi érintkezések lehetőségét foglalja magában: a nyelvi rendszerek kölcsönös egymásra hatása a tulajdonneveket is érinti. Jelen doktori értekezés azt tűzte ki célul, hogy bemutassa egy kisebbségi nyelvközösség névadási és névhasználati stratégiáit, valamint annak történeti változásait.

A kiválasztott Balaton-felvidéki terület a török idők után kialakult német nyelvszigetek közé tartozik. A két kijelölt kutatópont története sok szállal kötődik egymáshoz, de fennáll közöttük egy jelentős különbség: Vöröstónak (Werstuhl) az 1720-as években történt betelepítés óta egynyelvű német közössége volt, míg a szomszédos Barnagon (korábban Németbarnag/Deutschbarnag) a német telepesek kezdettől fogva egy más nyelvű-nemzetiségű (magyar) és más felekezeti (református) közösség közvetlen szomszédságában éltek.

A kutatás elsősorú célja annak feltárása, hogy egyrészt mennyiben befolyásolta a nyelvszigethelyzet a két közösség személynévrendszerének alakulását, másrészt hogy milyen hatással volt arra a többségi környezet. A dolgozat a névtudományt hangsúlyozottan interdiszciplináris területnek tekinti, vagyis a névtani elemzés, értelmezés közben más tudományterületek, pl. a földrajz, a néprajz, a történettudomány, a szociológia, illetve a statisztika eredményeire is támaszkodik.

A kutatás alapjául egy heterogén korpusz szolgál, amely írott és szóbeli forrásokból, illetve közlésekből alakult ki. Mivel – különösen a névadás tekintetében – az egyház keresztelési anyakönyveinek bejegyzései szolgáltatják a legtöbb adatot, ezek teljes körű lejegyzésére és fõlhasználására törekedtem, ezek mellett azonban szerepelnek a korpuszban más írott forrásokból nyert adatok (Historia Domus, állami anyakönyvek, sírfeliratok, házak oromfalainak és más, festett vagy hímzett tárgyaknak neveket tartalmazó feliratai) is. Összesen közel 8 000 névvelõ adatot tartalmazza a korpusz. Az 1726–1996 közötti idõszakból származó adatok elemzése mind a diakrón, mind a szinkrón vizsgálásokat lehetővé tette.

A dolgozat fõlhasználja azokat az információkat is, amelyek a két kutatópontra készült interjúkból származnak: a keresztelésre (mint a névadás hivatalos aktusára), a névadási attitűdökre, a névalakok kiejtésére és az inkább a szóbeli nyelvhasználatra jellemzõ névtípusokra (bece- és ragadványnevek) vonatkozóan ezek a legfontosabb források.

2. A disszertáció első része a terminológiai kérdések tisztázása mellett a két német kutatópont kialakulását, történetét, nyelvi helyzetét foglalja össze, ezt követi a különbözõ források és a korpusz mennyiségi és minõségi ismertetése, valamint a keresztelési szokások leírása.

A leghosszabb fejezet a keresztnévanyagot és annak elemzését mutatja be. A nyelvi és kulturális kapcsolatok hatása a legvilágosabban és a legsokrétûbben a keresztnévek választásában érhető tetten, hiszen a névválasztók egyéni döntéseinek itt jut a legnagyobb szerep. A többségi nyelvi-kulturális környezethez való gyors alkalmazkodást bizonyítja pl. a betelepüléskor még gyakori kettõs keresztnévek késõbbi kerülése.

A keresztelési anyakönyvek alapján a névadás indítékainak nagy része kikövetkeztethetõ. A német telepesek legfontosabb névadási motivációja majd két évszázadon keresztül a keresztszülõk nevének átörökítése volt, erõsen csökkent azonban az idõk folyamán a szentek, vértanúk emléknapjának meghatározó szerepe a keresztnévválasztásban. Ezzel szemben folyamatosan emelkedett a szülõk utáni névöröklés aránya: a 20. századra a legfontosabb motivációvá vált. Az uralkodó-, illetve a földbirtokos család tagjainak keresztnévei alig hatottak ösztönzõleg a németbarnagi és vöröstói németek névadására, mindössze néhány 18-19. századi névadás esetében feltételezhetõ a magasabb társadalmi rétegek névválasztásához való alkalmazkodás. A 20. századi politikai

mozgalmak semmilyen nyomot nem hagytak a kutatópontok konzervatív keresztnév-anyagán.

Nemcsak a magyarországi, hanem az Európa-szerte kialakult 20. századi tendenciáknak megfelelően a Balaton-felvidéki németek körében is folyamatosan nőtt a „szabadon” (tehát közösségi kötöttségektől mentesen) választott nevek aránya, bár ez az emelkedés csak a 20. század közepe táján vezetett a névválasztási szokások drasztikus átrendeződéséhez. Ez a változás a legbiztosabb jele annak a reakciónak, amelyet (a magyarországi német nyelvszigeteket különösen érzékenyen érintő) átható társadalmi, gazdasági és politikai változások váltottak ki. A hagyományoktól elforduló „szabad” névadásban a német közösségek a többségi (magyar) nyelvközösség aktuális névdivatja alapján tájékozódtak.

Az a névadási szokásokat évszázadokon át meghatározó automatizmus, amely a keresztiszülők és később a szülők nevének igen gyakori átörökítésében érhető tetten, egy olyan zárt keresztnévanyag kialakulásához vezetett, amelynek egyes nevei rendkívül nagy terheltséget értek el. A két német faluközösségben használt névanyag a 20. század közepéig a férfinevek esetében jóval gazdagabb volt, mint a női. A használatban lévő férfi- és női nevek nagy része bibliai (főként újtestamentumi) és martirológiumi név volt. A betelepedést követő első korszakokban még számos germán etimonú név is használatos volt, ezek köre azonban folyamatosan szűkült; a legtovább azok maradtak közülük használatban, amelyek a közösség tagjai körében családnévként is ismertek voltak.

A német telepések névtani akkulturációjáról árulkodik a régi magyar személynevek fölvétele, illetve a magyar szentek neveinek használata. Ezek közül néhány (*Stefan ~ István, Ladislaus ~ László* és *Emmerich ~ Imre*) már a 18. században megjelent a németek névanyagában. Megjegyzendő, hogy ezen nevek használatában a barnagi közösség általában megelőzte a vöröstóit. (Természetesen a magyar etimonú nevek esetében is döntő szerepet játszott az egyház támogatása.)

A számos ikergyermek névadásában a névadók láthatóan arra törekedtek, hogy az ikerpárok tagjainak hasonló terheltségű neveket válasszanak.

Szocioonomasztikai vizsgálatokra az alapvetően paraszti közösségben csak a tanítók vékony „rétege” különíthető el. A kevés számú tanító azonban névadási szokásaiban inkább igazodott a faluközösséghez, mintsem innovációt hozott volna annak hagyományörző névanyagába. A csekély számú új keresztnév, amely a tanítók révén vált ismertté, csak kivételes esetben talált követőkre a földművesek között.

A házasságon kívül született gyermekek számára a névadók általában nagyon gyakori neveket választottak, amelyek segíthettek abban, hogy társadalmilag kiszolgáltatott helyzetben lévő viselőik „feltűnés nélkül” integrálódhassanak a közösségbe.

Az írott korpusz kiegészítéseképpen összegyűjtöttem azokat a beceneveket, amelyek a keresztnévek mellett (vagy inkább helyett) a 20. században (és nyilvánvalóan előtte is) mindkét közösségben használatosak voltak. Ezek a névformák is számos kontaktushatást mutatnak: a német becézők mellett magyar beceneveket is használtak, amelyek különbsége kevésbé volt feltűnő, hiszen legtöbbször a mindkét nyelvben használatos *-i* képzővel vagy rövidítéssel hozták létre (pl. *k^hati*).

A névadási stratégiák és a keresztnévanyag hosszú távú változásait nyomon követve szembetűnik, hogy bizonyos névtani változások leírására alkalmas lehet a magyarországi német dialektológiában is használt elsődleges és másodlagos jegyek elmélete. Ennek értelmében az elsődleges névtani sajátosságokként megjelenő legfeltűnőbb eltérések (pl.

germán etimonú utónevek) gyorsan eltűntek, miközben a másodlagos jegyeket, vagyis a kevésbé szembeötlő sajátosságokat (pl. a magyar nyelvterületen ritkábban használatos egyházi neveket) tovább megőrizte a közösség.

3. A családnévanyag is szoros nyelvi érintkezésről tesz tanúbizonyságot, bár a családnévanyag változásait vizsgálva nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a nevek általában kevésbé függenek a névhasználók egyéni döntéseitől. Mivel az egyházi anyakönyvezés nyelve váltakozva a latin és a magyar volt, és az írásbeliség szinterein a 19. század végétől egyre inkább a magyar nyelv volt az uralkodó, a német családnévanyag lassan a magyar (helyes)írásrendszerhez igazodott. Hogy a családnevek változásai-
ban ne az egyes anyakönyvező papok nyelvi és íráskompetenciáját tekintsem mérvadó-
nak, a családnevek asszimilációját az 1895 óta vezetett állami anyakönyvek „hivatalossá”
vált, megszilárdult névalakjainak alapján vizsgáltam. A „svábok” családnévanyagának
ma is föllelhető változatosságából fény derül arra is, hogy egyes nevek esetében külön-
böző integrációs folyamatok zajlottak le, amelyek ugyanannak az eredeti német névnek
több írott változatát eredményezték.

Az állami anyakönyvekben szereplő családneveket vizsgálva kiderült, hogy a kutató-
pontok német etimonú családnéveinek több mint a fele eredeti alakjában (is) megmaradt,
illetve használatos. Számos családnév írott formája elszenvedett azonban valamiféle
változást magyarországi létének majd három évszázada alatt. Minden családnévalak a
magyarországi németekre jellemző hármas nyelvi helyzet alapján magyarázható: egy-
részt a német standard írott formák a magyar írásrendszer hatása alá kerültek, másrészt a
nyelvszigetlet következményeként (mintegy a német írásbeliség hatása alól kikerülve) a
nevek nyelvjárási alakjai és ejtésváltozatai gyakran megjelentek, majd rögzültek írásban
is (*Berger* > *Perger*, *Amrein* > *Omrein*).

A nevek integrációja közben pl. bizonyos német grafémák, illetve grafémakombiná-
ciók eltűntek, kicserélődtek (*Mechler* > *Mekler*, *Reichardt* > *Reichart/Reichert*, *Weiß* >
Weisz), vagy kiegészültek a magyarra jellemző írásjegyekkel (*Hamann* > *Hámán*, *Lohn*
> *Lóhn*). Az írott alakok változása mögött általában az a jól fölismérhető szándék húzó-
dik meg, hogy a családnevek írott formáinak kiejtése a megváltozott nyelvi környezetben
az eredetihez közelítsen.

A családnévanyagnak a magyar környezethez történő igazítása nemcsak a spontán
változásokban érhető tetten, hanem a tudatos névváltoztatásokban is. Ezekben az esetek-
ben nem csupán néhány fonémát/grafémát érintett a változás, hanem a név egészét: a
német lexémát magyarra cserélték a névviselők. Az új családnevek megalkotásánál a
névviselők speciális szempontokat érvényesítettek (pl. az új névalak hangzása, kezdő-
hangja vagy jelentése), amelyek következtében a keletkezett családnevek „másodlagos”,
„magyarosított” jellege gyakran érzékelhető. A névmagyarosítók ritkán eredeti nevük
jelentését (*Hauck* > *Magasi*, *Weinhardt* > *Boor*), gyakrabban annak kezdőhangját, illetve
-betűjét, vagy egy-egy hang-, illetve betűkapcsolatát (*Amrein* > *Aradi*, *Bacher* > *Barát*,
Weisz > *Várszegi*) igyekeztek megőrizni az új névben. Néhány esetben az új név teljesen
elszakadt az eredetitől, vagyis a régi és az új családnév között semmilyen nyelvi kapcsolat
nem fedezhető föl (*Haas* > *Kövesdi*, *Lohn* > *Bakonyi*). Jellemző módon több névváltoz-
tatás történt az etnikailag vegyes Barnagon, mint a csak németek által lakott Vöröstón.
A 20. századi népszámlálások nemzetiségi adatait is figyelembe véve a kutatópontokon
lezajlott névmagyarosítások az asszimiláció kísérőjelenségeként értelmezhetők.

A barnag-vöröstói német családnévanyag névföldrajzi vizsgálata, összevetése az összefüggő német nyelvterület névföldrajzi adataival (DFA: Deutscher Familiennamenatlas) igazolta a német telepések származásával kapcsolatos feltevéseket: a kutatópontok leggyakoribb családnevei (egy kivételével) ma is jellemzően a dél- és középnémet területeken fordulnak elő.

A gyakori családnevek (nemcsak szóbeli) megkülönböztetését szolgáló ragadványnevek körében ugyanaz a nyelvi kettősség található meg, mint a becenevek esetében: a német, majd később mind gyakoribb magyar etimológiájú ragadványneveket azonos minták alapján hozták létre a közösségek.

A névformák sorrendje különbözőképpen realizálódott a szóbeli és az írásbeli nyelvhasználatban: szóban gyakran fordult elő az archaikusnak számító nyelvjárási névsorrend (a keresztnév előtt álló családnévvel), míg a régebbi írott forrásokban a standard (írott nyelvi) német/latin szórend érvényesült (a családnévet megelőző keresztnévvel). A nyelvváltás következtében mára a „magyaros” sorrend vált általánossá.

4. A barnagi és vöröstói németek névadását és névhasználatát tehát évszázadokon keresztül két tényező határozta meg: egyrészt a (folyamatosan csökkenő) szigetszerű öntörvényűség, másrészt a többségi (magyar) nyelvhez és kultúrához fűződő kapcsolatok állandóan növekvő jelenléte. Mindazonáltal a házassági, rokoni és gazdasági kapcsolatok a két faluközösséget olyan szorosan kötötték össze, hogy azok az interkulturális hatásokra együttesen reagáltak, bár a több érintkezési felülettel rendelkező barnagi közösség vezető szerepe világosan kirajzolódik.

Az elvégzett kutatás az elkövetkezőkben – az eddig megjelent személynévtani munkákkal együtt – a magyarországi német nevek névföldrajzi feltárásának alapjául szolgálhat. Az itt bemutatott módon leírható lenne a „sváb” nyelvszigetek keresztnévanyaga, másrészt a DFA által használt kutatási módszerek segítségével a magyarországi német családnév atlasza is elkészíthető lenne, különös tekintettel azokra a német családnévekre, amelyek csak itt, Magyarországon, tehát az összefüggő német nyelvterületen kívül maradtak fenn.

PhD thesis on Onomastics defended in 2008

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in *Névtani Értesítő*: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – More detailed summaries, summaries in English and complete dissertations can be found on the home page of the Onomastic Section of the Society of Hungarian Linguistics (<http://nevtan.mnyt.hu>). A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertation presented here: BAUKO, JÁNOS: Surveying nicknames in bilingual environment (Systems of nicknames in four Hungarian settlements of Slovakia); N. FODOR, JÁNOS: Complex linguistic analysis of personal names of Northeast Hungary (1401–1526) (ELTE, Budapest, Hungarian Linguistics); SZILÁGYI-KÓSA, ANIKÓ: German personal names in the Balaton Uplands. Research of historical personal names among the Germans of the settlements of Barnag and Vöröstó (ELTE, Budapest, German Linguistics).